

אנצו סרני: האציל שהפך לצנחן

מבוא

למרבית הציבור בארץ השם אנצו סרני אינו אומר הרבה. מעטים מכירים את שמו מן הרחובות המנציחים אותו ומעטים עוד יותר יודעים דבר מה על הביוגרפיה של האדם שמאחורי הרחוב והקיבוץ – נצר סרני – הקרוי על שמו. רוב האנשים ששמעו על פועלו יציינו כי מדובר בצנחן יהודי במלחמת העולם השנייה, אך פעילות זו, שהייתה פעילותו האחרונה, היא רק פרט אחד בביוגרפיה הססגונית והלא שגרתית שלו. לכל איש יש שם, ואצל סרני נראה כי מדובר בשם "שנתן לו מותו".

מהו הדימוי של סרני בזיכרון הקולקטיבי הישראלי? מה נשכח ומה נזכר מתוך הביוגרפיה שלו ומדוע? באילו דרכים הנציחו אותו ומדוע הוא, שהיה הצנחן המבוגר ביותר, בעל משפחה, הפעיל ביותר מבחינה תנועתית, קיבוצית ופוליטית ובעל עבר עשיר בפעילות ציונית, לא היה לסמל המבצע כולו? שלא כמו הצנחנים האחרים, שרובם נרצחו סמוך למועד תפיסתם, סרני שהה בשבי זמן רב, יותר מכל צנחן אחר, ויש עדויות לפעילותו בימי השבי. הוא השאיר אחריו עיזבון ספרותי עשיר, וגורמים רבים בעלי השפעה – המפלגה, הקיבוץ, ואף הקהילה היהודית ברומא – ביקשו להנציחו. אף על פי כן קיבל סרני מקום רק בשורה השנייה של גיבורי המבצע ולא היה לסמל.

שאלת הנצחתו של סרני היא חלק מסוגיה רחבה יותר, סוגיית ההנצחה של דמויות לאומיות במדינה מתפתחת. באילו דרכים מנסים גורמים שונים – ממלכתיים, תנועתיים וכדומה – לחרוט את דמויותיהם של גיבורים לאומיים במדינות כאלה בזיכרון הציבורי והלאומי? מה המטרה של פעילות זו? האם דרכי הנצחתו של סרני תאמו את הגישה הרווחת בעניין זה בדורו?

במאמר העוסק בהקשרים החברתיים של ההנצחה מזכיר לנו הסוציולוג בארי שוורץ כי נושא ההנצחה הוא תהליך אקטיבי ומתמשך של בנייה, ולא רק ניסיון

לשחזר את העבר,¹ בייחוד במדינה חדשה או מתפתחת, שחייבת ליצור לעצמה דפוסי הנצחה ודמויות של גיבורים. שוורץ מציג לנו סדרה של שאלות המשמשות מעין מודל להבנת דפוסי הנצחה במצבים כאלה, ובכללן: מה מבקשים גורמי ההנצחה להזכיר לנו ומה הם מבקשים להשכיח מאתנו? לאיזו תקופה שייך האדם או האירוע שמנסים להנציח? אם מדובר בתקופה של התהוות האומה, שנחשבת לעיתים כמעט קדושה, הסוגיה מקבלת משמעות ייחודית. אז מדובר ב-"Celebration of Beginnings", דהיינו "חגיגת הראשית", גם אם מונצח אירוע טרגי. שאלה שלישית קשורה בטכניקה: מהן הטכניקות המוצלחות להנצחה המביאות לידי זכירתו של מושא ההנצחה? שוורץ מזכיר לנו שיש כמה סוגים של הנצחה וסובר כי ההנצחה המוצלחת ביותר היא זו שבה המנציח אינו רק יוצר כרוניקה של הדמות ופעילותה, אלא מנציח אותה מתוך הזדהות והתחברות מוסרית. איקונוגרפיה היא לדעתו טכניקה מוצלחת מאוד, וכך גם כל דבר שמכניס את הדמות אל תוך התרבות הלאומית. מהו המענה על שאלות אלו בכל הנוגע לסרני? אענה על כך בעמודים הבאים, שבהם אתמקד תחילה בפרק האחרון בחייו של מי שכונה "האציל שהפך לצנחן" במאמרו של משה נתן משנת 1954,² ואחר כך אתח את הדרכים שבהן נכנס לזיכרון הקולקטיבי במדינת ישראל.

אנצו סרני ופרשת הצנחנים

אנצו סרני, או בשמו העברי המלא שהיה למוקד מריבה באחת מפעילויות ההנצחה, חיים אנצו סרני, היה אדם יחיד במינו: בן למשפחת אצולה איטלקית ודוקטור לפילוסופיה, שמילא תפקידים רבים בתנועה הציונית, כגון שליחות חשאית בעיראק. אומנם מראהו היה כשל פרופסור מפוזר ולא כשל הרפתקן, שכן היה נמוך וממושקף, אך סרני היה גבר תוסס, יוזם ומבצע שחי חיים אינטנסיביים. הוא היה מפעילי מפא"י וממייסדי קיבוץ גבעת ברנר, נשוי לעדה, פעילה בזכות עצמה, ואב לשתי בנות ובן. לדברי רות בונדי, הביוגרפית שלו, "בימי נעוריו ביקש אנצו לכתוב את יצירת המופת שתשקף את דורו, שתספר את תולדות משפחתו הרומאית על רקע התקופה המסוערת שבין שתי מלחמות העולם, אך מעולם לא היה לו זמן להעלות את הדברים על הכתב, כיון שהחיים עצמם תבעו את כל כוחותיו [...]. את הרומן הגדול כתב לא בעט אלא חי אותו בסערה, חייו היו מעשה האמנות, והכתיבה הוטלה על אחרים".³

חרף פעילותו הציונית הענפה, נכנס סרני לפנתאון הלאומי בעקבות השתתפותו במבצע הצנחנים. מבצע זה התנהל בחסות בריטית כללית, והיו מעורבים בו גורמים בריטיים צבאיים ואזרחיים. שורשי המבצע עוד בראשית המלחמה, אך הוא קרם עור וגידים רק בראשית 1943. לבריטים היה צורך בכוח אדם שבא מאירופה, שלט בשפה המקומית והכיר את המקום כדי לחלץ טייסים בריטים שנפלו בשבי האויב.

הגורמים הציוניים ביקשו להשתמש בצנחנים כדי לסייע ליהודי אירופה ולבנות מחדש את התנועה הציונית בארצות שנתרו בהן יהודים. כמאה וחמישים צנחנים פוטנציאליים השתתפו באימונים, ומהם הגיעו לאירופה פחות מארבעים איש, בהם שלוש נשים.⁴

בתקופת המלחמה ריכז סרני את ועדת ח' (ועדת הדירה) מטעם הסוכנות היהודית, שעסקה בתיאום בין הגורמים שפעלו במבצע הצנחנים. הוא שימש בתפקיד המקשר עם הבריטים, תיווך ופייס, והיה עוגן של יציבות במערכת העשייה הצבאית והמדינית. באביב 1944 נטש את פעילות התיאום וביקש לצנוח מאחורי קווי האויב בארץ הולדתו הכבושה, איטליה.

יותר מכל צנחן אחר נחרט סרני בלכם של הצנחנים שיצאו יחד לדרך ושל אלה שפגשו אותו במהלך שליחותם. סרני, זקן החבורה שנולד בשנת 1905, הפילוסוף ואיש הספר, האציל האיטלקי, ליווה את הקבוצה הראשונה של הצנחנים לקהיר כדי לשמש איש הקשר שלה עם השלטונות הבריטיים. בזיכרונם של החברים נחרט סרני כאדם בעל מרץ, עוז רוח ואומץ.⁵

ב-15 במאי 1944 צנח סרני בצפון איטליה. אפשר לראות בכך סגירת מעגל: כשהתחיל סרני לעבוד בצבא הבריטי הוא היה אמור לצאת למשימת צניחה ומודיעין באיטליה, וכאשר בוטלה התוכנית בגלל התפתחות המלחמה, שלחו אותו הבריטים למשימה בעיראק. עתה יצא למעשה לבצע את משימתו הראשונה והעיקרית. לפי התוכנית משנת 1944, הוא היה אמור לצנוח בסביבת פזרה, אבל בגלל טעות של הטייסים הוא הוצנח היישר לזרועות הנאצים. עד יום מותה דבקה אשתו עדה בדעה שאין מדובר ב"טעות", אלא הדבר נעשה בזדון. לדבריה, הבריטים רצו להיפטר ממנו לא רק בגלל פעילותו הציונית בעיראק אלא גם משום שאחיו היה מראשי הקומוניסטים באיטליה. זאת ועוד, מאחר שבתחילת המלחמה עסק בתעמולה אנטי-נאצית בקהיר, הוא נחשב לבעל נטיות קומוניסטיות. היא סברה כי לנוכח הפרנויה של הבריטים מהקומוניזם באותה התקופה, ייתכן שהיו גורמים במודיעין הבריטי שחשבו כי נפלה לידם ההזדמנות לחיסול חשבונות. קשה לקבל טענה זו בשל הכישלונות הרבים של הבריטים בניווט בעת "צניחות עיוורות" אחרות במלחמה, אבל אין להתעלם מכך שמפקדיו הבריטים של סרני ראו בו לעיתים מטרד מדאיג.⁶

בשבועות שלפני צאתו עשו חבריו של סרני בצמרת היישוב מאמצים קדחתניים להניאו מלצנוח, אך ללא הועיל. לפני היציאה הוא נפרד מהם במכתבים שנסבו על מפא"י ופילוגה, על המשימה שלפניו ועל סדר העדיפויות בחייו. בעת שהמתין בכארי ליציאה לצניחה כתב לחבריו, פעילי התנועה הקיבוצית במפא"י, את הדברים האלה: "היינו יכולים להציל הרבה יותר ממה שנתן היום [...] תמשיכו בעבודתכם לבנין המפלגה ואחדותה בשכל, אהבה, מתינות".⁷ במכתב אחר כתב: "לשליחות כזאת עלינו ללכת בהכרה שלא נשוב אלא בדרך נס [...] אם לא אשוב שלום לכולכם

[...] ובכל זאת אולי להתראות".⁸

מניעיו של סרני היו מובנים. כפי שהעיד שוב ושוב, הוא לא היה יכול להוסיף לעבוד עם בני החבורה הצעירים ולשלוח אותם למשימות צניחה בשעה שהוא עצמו יושב בעורף ומחכה לשובם. הוא גם נסחף בלהטם של הבחורים והבחורות, רובם צעירים ממנו בכמחצית שנות דור, אשר ביקשו לסייע לאחיהם בצרה. ייתכן גם שהחלטתו הייתה פרי התחרות הגלויה והסמויה בין אנצו, האח הבכור והציוני שעלה לישראל, ובין אמיליו, האח הצעיר, מראשי התנועה הקומוניסטית באיטליה וממפקדיה הבכירים של בריגדת גריבלדי (היחידה עטורת התהילה של תנועת ההתנגדות האיטלקית בשנות המלחמה), שהיה פעיל במפלגה ברומא עד מותו בראשית 1977.⁹ ואולי הרהר סרני כיצד יוכל אחרי המלחמה, לאחר שנים שבהן סיכן אחיו את חייו למען אמונתו ולמען אחיו הקומוניסטים, לענות לו על השאלה: "ומה אתה עשית בזמן שאני כמעט הקרבת את חיי למען אחי?" נראה אפוא כי לא רק הרגש הציוני של סרני, יצר ההרפתקנות שלו ורחף רגעי הניעו אותו לצנחן, בניגוד גמור לרצונם של הממונים עליו, אלא גם מערכת היחסים הייחודית בתוך משפחת סרני, ואולי אף הרצון שלא לפגור אחר פעילותו של אחיו הצעיר.¹⁰

עם צניחתו נפל סרני בידי הגרמנים, והם החזיקו אותו במרתפי האס-אס. ב-8 באוגוסט הוא הועבר משם למחנה למחנה בבולזאנו (Bolzano) עם 23 אסירים איטלקים, ובסתיו באותה השנה הוא הועבר לדכאו. באותם ימים הגיעו דיווחים ראשונים מאיטליה כי הוא נתפס ונורה למוות. כשלושה שבועות אחרי כן, שבוע לפני רציחתו ב-18 בנובמבר, הגיע דיווח ראשון ששמו מופיע ברשימת שבויי המלחמה בגרמניה של הצלב האדום הבין-לאומי. לאחר שחרור המחנות באביב 1945 ניסו הבריטים למצוא את סרני, אך ללא הצלחה. רק ביולי, כשהגיעה עדה סרני לאיטליה בשליחות המוסד לעלייה ב, החלו חיפושים קדחתניים. בעבודת נמלים הצליחה השליחה האמיצה לשחזר את נתיב הייסורים של בעלה, ובאוקטובר 1945 התקבלה ידיעה כי סרני חי ונמצא תשוש בבית חולים באזור הרוסי. אולם גם ידיעה זו, שהליבה את ראשי היישוב, התבררה.¹¹

עדה סרני טענה כי כומר שזכר את בעלה אמר לה שהוא נתן לו פתק, מכתב אחרון, אך הפתק אבד בחיפושי הנאצים. הוא סיפר לה גם שבמינכן יש רשימה מתוארכת של כל מי שנרצח בדכאו. ואכן שם נמצא כרטיס השבוי של בעלה מדכאו, ובו נכתב שקפיטן שמואל ברדה, שמו המבצעי של סרני, מת ב-18 בנובמבר 1944. כך נמוגה תקווה בת שנה וחצי לשובו של סרני מן השליחות, שהיא התנגדה לה מלכתחילה.¹²

מה הצליח סרני לעשות במשימתו אם נתפס ברגע שצנח לאיטליה? מובן שלא הספיק לבצע את המשימה שהגדירו הבריטים או לסייע ליהודי איטליה במישרין, אך מעדויות מתקופתו בשבי נראה כי הצליח לעודד יהודים, לחזקם ולשפר את מצב

רוחם. וכיצד הצליח בכך? בעזרת השמועה על הימצאותו של צנחן עברי במחנה דכאו, שעברה מפה לאוזן. בונדי כתבה על כך: "יהודי מארץ ישראל, קצין בריטי, בעיני היהודים, שהיו ביניהם ציונים רבים, היה זה כאילו ירד אליהם מלאך מעולם אחר שנשכח זה מכבר".¹³

הנצחתו של אנצו סרני

משנודע דבר מותו של סרני, כ-11 חודשים לאחר שנרצח, נפל אבל כבד על חברי גבעת ברנר, על תנועת הקיבוץ המאוחד כולה, וכמובן גם על צמרת מפא"י. בתחילה הוא הונצח בכתובים ובטקסים, וכעבור זמן נעשתה הנצחתו גם באמצעים פלסטיים. בימים הראשונים התפרסמו כתבות אבל לזכרו בביטאונים המרכזיים של תנועות הפועלים,¹⁴ והן היו רק סנונית ראשונה של מפעל ההנצחה שעתיד היה לקום. באוקטובר 1945 התקיימה ישיבת האבל המיוחדת במרכז מפא"י, ושם נולד הרעיון להעלות על הכתב את תולדות שליחותם של הצנחנים כדי להנציח את הגיבורים וכדי שישמשו נר לרגליהם של בני דור העתיד.¹⁵ בנובמבר החליטה המזכירות המרכזת של הקיבוץ המאוחד לקיים טקסי אזכרה לחברי התנועה בגבעת ברנר, בשדות ים (כעבור חנה סנש) ובמעגן (כעבור הצנחן פרץ גולדשטיין). בה בעת נקבע שיש להקים בשלושת הקיבוצים מפעלי הנצחה, ובכלל זה להקים במעגן, הקיבוץ היחיד שהוציא לשליחות יותר מצנחן אחד, מפעל להנצחת שבעת הנופלים. בגבעת ברנר התקיימה העצרת הראשונה והגדולה מכולן, וכעבור ימים אחדים הודיעה הוצאת עם עובד כי בקרוב יודפס ספרו של סרני, התהוות הפשיזם באיטליה.¹⁶ בפועל מעולם לא ראה אור ספר בשם הזה, ובמקום זאת החליטו ראשי ההוצאה להוציא לאור כעבור שנה את הקובץ האביב הקדוש ובו יומנים, מכתבים ומאמרים של סרני. את הספר תרגם וערך כלב קסטלבונוזי (קסטל), חברו של סרני.¹⁷

משלהי 1945 ואילך התקיימה בגבעת ברנר פעילות מוגברת להקמת בית על שמו של סרני, הצנחן שהיה גם ממייסדי הקיבוץ. בראשית 1946 החל שלב ההנצחה ההתיישבותית והמונומנטלית של כל צנחני המבצע, ובאביב באותה השנה הונחה אבן פינה לבית על שם סרני בקיבוץ גבעת ברנר. את הטקס רב המשתתפים פתח אורח הכבוד, נשיא ההסתדרות הציונית חיים וייצמן. בתום דבריו קראה השחקנית חנה רובינא את מגילת היסוד של הבית, ולקול שירת "התקווה" הניח וייצמן את אבן היסוד. הבית היה אמור לכלול ספרייה ואמפיתאטרון, חדר קריאה ועיון ובו מדור הדרום והנגב, אולם לתולדות תנועת "הבונים" בגרמניה וחדר מחקר על יהדות איטליה. גם תחום יחסי הציבור לא הוזנח, בייחוד בשל הצורך בגיוס תרומות להקמת הבית. הטקס הוסרט מתחילתו ועד סופו על ידי "סרטי כרמל", כנהוג באותם הימים

באירועים בעלי משמעות היסטורית.¹⁸ באותה תקופה גם הוקם – בין קיבוץ מענית לעין שמר – מרכז גבעת חביבה על שם הצנחנית חביבה רייק, שנרצחה בסלובקיה. מרכז זה נועד לשמש מקום כינוס של תנועת הקיבוץ הארצי, אולפנה לנוער ומרכז לחינוך גופני.

הפעילות להקמת הבית הייתה בלתי פוסקת. עיון ביומני הקיבוץ מהשנים 1946–1947 מגלה כשבעים רשימות שדווח בהן על התקדמות מה שהם כינו "מפעל סרני" עד חנוכת הבית בנובמבר 1947. מרשימות אלו עולה כי היוזמה להקמת הבית הייתה משותפת לפעילי גבעת ברנר ולמזכירות הקיבוץ המאוחד. גיוס המשאבים נעשה בעידוד התנועה וכלל מגזרים רבים של ארץ ישראל העובדת וגורמים ציוניים בחוץ לארץ. לנוכח מעמדו של סרני לפני צאתו לשליחות – איש מרכזי במפא"י שפעל רבות למען שלמות המפלגה והתנועה – אין פלא שגורמים לאומיים והסדרותיים נענו לפנייה להשתתף בהקמת המפעל ובמימונו. גם יוצאי איטליה תרמו בעין יפה, ולכן נכלל בתכנון הבית מדור לחקר תולדות היהודים בפזורה זו.¹⁹

עיון בתולדות הקמתם של בית אנצו וגבעת חביבה מלמד על שיטת פעולה דומה: בשני המיזמים תמכו שתי תנועות התיישבות גדולות, הקיבוץ המאוחד והקיבוץ הארצי; חברי קיבוצו של הצנחן היו שותפים פעילים למאמצים למימוש המפעלים האלה; ולמרות הרצון להציג את פעילות הצנחנים בעיקר בהקשר היישובי שלה, נעשה מאמץ לשתף גורמים באיטליה ובצ'כוסלובקיה, ארצות המוצא של הצנחנים, בגיוס כספים. אך אלה היו רק כמה מן הסיבות להצלחתה של הנצחת סרני עד כדי העמדתו בקדמת "פירמידת הגבורה", שנוצרה בשנים הראשונות לאחר תום המבצע (ועל כך יורחב בהמשך). אך היה גם מה שהבדיל בין שתי ההנצחות: כל הנצחתו של סרני בקיבוץ גבעת ברנר נקשרה לשאלות הפוליטיות שהסעירו את הקיבוץ המאוחד באותה התקופה ועמדו לפלג את התנועה, שהרי רבים מחבריו של סרני היו חברי מפא"י, דוגמת חיים בן-אשר, שהיה פעיל ביותר בעניין הנצחתו. בקיבוץ הארצי לא היו דילמות דומות באותם הימים, ולכן ההנצחה שם הייתה פשוטה יותר ולא נכרכה בסערות פוליטיות פנים-תנועתיות.²⁰

בשנים הראשונות לאחר תום המלחמה התקיימו גם פעילויות אחרות להנצחת סרני. בין השאר נקראה אוניית מעפילים על שמו, בדומה לאוניות חביבה רייק וחנה סנש, והיו קבוצות בחו"ל שהמשיכו להנציח את זכרו, כגון קהילת רומא, שערכה לו טקס אזכרה בחורף 1945 בהשתתפות ראשי קהילה ובכיריה. הנצחתו בנכר משמשת אפוא עדות להשתרשותו בתודעה הלאומית של יהודי איטליה בארץ ובאיטליה כאחד.²¹

כזה היה גם טיבה של ההנצחה בשנים הבאות, ובשלב כלשהו אף נראה שעיקר פעילות ההנצחה הממלכתית התבצעה מחוץ לגבולות מדינת ישראל. בנובמבר 1948, ארבע שנים לאחר שמת סרני בדכאו, התקיים שם טקס אזכרה לזכרו בחסותם של

קונסול ישראל באיטליה אריה שטרן והסוכנות היהודית. באותו החודש התקיים בבודפשט טקס עלייה לקבר של סנש בחסות גורמים ממלכתיים של מדינת ישראל. בדרך זו ביקשה המדינה להטביע את חותמה על זיכרון הצנחנים, הן בארץ הן בנכר, ולהדגיש את אופיו הארץ ישראלי של המבצע. צעד זה עלה בקנה אחד עם המאמצים לשבץ את המבצע בהקשר יישובי ולהפוך את גיבוריו לאריחים בפנתאון הגבורה הלאומית המקומית.²²

ההנצחה בשנות החמישים

בראשית שנות החמישים הייתה הנצחתם העיקרית של צנחני היישוב בעצם קבורתם מחדש של סנש, רייק ורפאל רייס בבית העלמין הצבאי בהר הרצל. מאחר שגופתו של סרני נשרפה כנראה בדכאו, לא היה אפשר להשיבה ארצה לקבורה צבאית ממלכתית. ואולם בשנת 1954, במלאת עשור למבצע הצנחנים, נחנכה חלקת הצנחנים בבית העלמין הצבאי המרכזי, והוצבו בה אבנים לזכרם של ארבעת הצנחנים שגופותיהם לא הוחזרו, פרץ גולדשטיין, צבי בן-יעקב, אבא ברדיצ'ב ואנצו סרני.

אסון מעגן

בשנה ההיא התרחש אירוע נוסף, טרגי, שהחזיר את שמו של סרני לכותרות: אסון מעגן. בקיבוץ מעגן, שעל שפת הכינרת, הייתה אמורה להתקיים עצרת לציון עשור למבצע הצנחנים ולמותו של גולדשטיין, הצעיר שבהם. העצרת תוכננה בקפידה: דברי פתיחה, הסרת הלוט מעל אנדרטה לזכר גולדשטיין, הנחת זרים, דבר היום מפי ראש הממשלה, דבריהם של נציגי יהדות הונגריה, איחוד הקבוצות והקיבוצים, ארגון חברי הפלמ"ח והצנחנים, הקראת קטע על גולדשטיין מפי יוסי ידין והדלקת משואות על ידי נציגי משקי העמק. בהזמנה נכתב כי העצרת תלווה בטקס צבאי בהשתתפות יחידת צנחנים ותזמורת צה"ל, ובמכתב שנלווה לה הובלט במיוחד הביטוי "צנחני ההצלה". לעצרת הוזמנו מאות משתתפים, בהם כל צנחני המבצע וכני משפחותיהם, מכובדים ואנשי ציבור יוצאי הונגריה ופעילי מפא"י מקיבוצי הסביבה. למעשה זו הייתה הזדמנות לראש הממשלה משה שרת לשאת דברים בנושא מקומה של מפא"י כמשפט קסטנר, ששלב השמעת הטיעונים שלו הסתיים באותם הימים.

ראשית האירוע לא בישרה שום רעה. אחרי החלק הראשון של הטקס, שבו עלה אביו של גולדשטיין על הגבעה הסמוכה והסיר את הלוט מעל המצבה, עלה אליה סגן אלוף נתנאל לורך וקרא העתק של איגרת הנשיא. בכל אותו הזמן חגו בשמיים

שני מטוסי פייפר, ואחד מהם היה אמור להצניח את האיגרת המקורית אל תוך הקהל. ואז אירעה התקלה. החבל שאליו הייתה קשורה האיגרת הסתבך בגלגל השמאלי של המטוס. לעיני קהל הצופים הדרוך ניסה הטייס לשחרר את האיגרת, שנגררה אחרי הפייפר. לבסוף שרבב הטייס את ראשו וניתק את החבל. האיגרת צנחה בהצלחה אלא שבעקבותיה צלל גם המטוס והחל להוריד כובעים מעל ראשי היושבים בקהל. המטוס הכה אדם אחד בכתפו, הצליח להתרומם ולעבור מעל לשלוש השורות הראשונות של הצופים ולבסוף התרסק לתוך הקהל. ראש הממשלה ואשתו ניצלו, וכך גם אחדים מאלה שהיו אמורים לשבת במקומות הכבוד.²³

15 איש נספו במקום, 26 נפצעו, שניים אנושות. באירוע נספו ארבעה צנחנים ששבו מן המבצע: סגן אלוף דב הררי (ברגר), ראש בית הספר הגבוה למודיעין לובה גוקובסקי מקיבוץ יגור, אריה פיכמן מקיבוץ בית אורן ושלוש פניצי מקיבוץ גת. עמם נספו גם דניאל, בנו היחיד של סרני, ואשתו עפרה. באותם ימים הייתה עדה סרני בשליחות מדינית באיטליה, ושם קיבלה את המברק שבישר לה על מות בנה וכלתה. "אקרובטיקה – איך עושים דבר כזה?" היא נזכרה באירופה האופיינית לה. "ומה חשבת אז? שלו הוא ואשתו לא היו הבן והכלה של אנצו לא היו נמצאים שם והם היו עדיין בחיים".²⁴

כמה אכזרי הוא שהעלאת זכרו של סרני בארץ התרחשה אז למעשה באמצעות מחיקת זכרו, או ליתר דיוק מחיקת הזכר האחרון שהיה יכול להבטיח את המשכיותו של השם סרני. האירוניה שבדבר לא פסחה על חבריו בקיבוץ ובמפלגה, והטרגדיה הייתה לגורם מדרבן להנצחה מסוג אחר, הנצחה בשמות יישובים.

הפולמוס על קריאת יישובים על שם הצנחנים

שבועיים אחרי אסון מעגן כינסה מזכירות מפא"י ישיבה מיוחדת כדי לדון בדרכים לציון עשור להירצחו של סרני. בימים ההם, כאמור, חיפשה מפא"י נואשות דמויות משלה שאפשר להציגן כנגד גיבורי "הקיבוץ המאוחד". לימים הניבו חיפושים אלה את הפסל של אליעזר גלר, חבר תנועת גורדוניה והארגון היהודי הלוחם, שהוקם בקיבוץ מעלה החמישה לזכר גיבורי גטו ורשה. אך פסל זה הוקם רק בשנת 1961, והמפלגה הייתה זקוקה לגיבורים כאן ועכשיו.

יוזם הישיבה היה אורי רוזנבלט, שנמנה עם החברים שפרשו מגבעת ברנר בעת פילוגו של הקיבוץ המאוחד והצטרפו לקיבוץ נצר, הוא "קיבוץ בוכנוואלד", שנולד מקבוצת ההכשרה הראשונה שקמה בגרמניה אחרי המלחמה. רוזנבלט הציע לערוך סדרת אירועים לזכרו של סרני, כגון עצרת נוער וקריאת הקבוצה על שמו. חבר הכנסת חיים בן-אשר, איש מפא"י וחבר נצר, שהיה מפורשי גבעת ברנר, הבהיר בעניין זה

כי מאחר שדניאל, בנו יחידו של סרני, נהרג במעגן ולא נשאר מי שיישא בעתיד את שמו, יש לקרוא יישוב על שמו ללא דיחוי. בסיום דבריו אמר: "לתנועת הנוער נחוצה דמות של 'גיבור לאומי', ואני מציע, אפוא, להנציח זכרו של סרני – כנכס לאומי."²⁵ חבר הכנסת עקיבא גוברין הציע להוציא חוברת לכבוד סרני וביום הזיכרון לנפילתו להעמיד חברי מפא"י בחוצות שימכרו אותה לכל עובר ושב.

הצעות אלו שיקפו את הצורך הנואש של מפא"י למצוא לה גואל בפנתאון הגבורה הלאומי, אשר יוכל להתחרות בגיבורי התנועות האחרות: הפלמ"ח, שזוהה עם הקיבוץ המאוחד, והפרטיזנים ולוחמי הגטאות, שזוהו עם הקיבוץ הארצי. בימים ההם התנהל משפט קסטנר, שבמהלכו הואשמה צמרת מפא"י בארץ באי-נכונותה לסייע ליהודי אירופה בשואה, והתנועה חיפשה גיבור שסייע לשקם את תדמיתה. לא היה חשוב כלל שסרני לא הספיק לציין במפורש את עמדתו בנוגע לפילוג מפא"י ולהבהיר לאיזה מחנה הוא משתייך לפני צאתו בשנת 1944. הצעתו של בן-אשר להנציח את סרני כנכס של מפא"י וברוך זו להנציחו כנכס של האומה כולה שיקפה לא רק את הצורך בגיבור במפלגה השלטת, אלא גם את הראייה הממלכתית באותם ימים, שלפיה הנכסים הרוחניים של מפא"י והזיכרון הקולקטיבי של חבריה הם הראויים להיות לנחלתה של האומה כולה.²⁶

החברים ידעו כי עליהם לפעול במהירות משום שעמדו לרשותם פחות משלושה חודשים עד יום השנה של סרני, שאותו ביקשו לציין בטקס החלפת שמו של הקיבוץ לנצר סרני. חברי נצר הסכימו ברצון להצעה לשינוי שם הקיבוץ מפני שקישרו את סרני במישרין לשואה וסברו שהוספת שמו תייחד עוד את הקיבוץ. לפיכך הם פנו לוועדת השמות הממלכתית בבקשה להחליף את שם הקיבוץ מנצר לנצר סרני. ועדת השמות דחתה את בקשתם בנימוק שאין לקרוא ליישוב בארץ בשם לוועזי והציעה להם לקרוא לקיבוץ נצר חיים, על שמו העברי של סרני. שלושה מכתבים נשלחו לקיבוץ, אך הם לא נענו. על כן עלה החשש שהחברים מתכוונים להכריז על השם החדש בניגוד להחלטת הוועדה. מצד אחד ניצבו חברי נצר, שדרשו בתוקף לקרוא לקיבוץ נצר סרני וסירבו להצעתה של ועדת השמות לקרוא לו נצר חיים לבל יחשבו אנשים שמדובר בחיים אחר. מצד אחר ניצבו חברי ועדת השמות הממלכתית, שראו בהתנהגותם של חברי נצר ניסיון לכרסם בסמכותם הבלעדית לאשר שמות יישובים וניסיון לפגוע בעקרון יסוד בעבודתם, שלפיו אין להעניק שמות לוועזיים ליישובים בארץ. מה שהחל כניסיון להנציח את הצנחן ולהעמיד למפא"י גיבור לאומי היה במהרה למאבק ביורוקרטי אפור במסווה של עמידה על עקרונות.²⁷

בינתיים גייסו חברי נצר לוועדת ההנצחה את יואל פלגי, חבר מפא"י מוצהר והיחיד מחברי המבצע שפעל בהונגריה וחזר בחיים, והם אף פנו לראש הממשלה בבקשה שיעמוד בראש הוועדה הציבורית. שרת נענה בחיוב ואחריו הצטרפו לוועדה שרי ממשלה, חברי הוועד הפועל של ההסתדרות, איחוד הקיבוצים והקבוצות, הנהלת

הסוכנות וחברי כנסת. במסגרת מבצע ההנצחה פנו חברי נצר לשירות הבולאי בבקשה לאשר הוצאה של מעטפת דואר שמוטבעת עליה חותמת מיוחדת לזכרו של סרני. הוחל גם בתכנון העצרת המיוחדת שבה היו אמורים להחליף את שמו של הקיבוץ, ואף דוד בן-גוריון, שפרש באותה העת לשדה בוקר, הוזמן להשתתף בה.²⁸ השאלה שהחלה בדו-שיח בין חברי נצר לוועדת השמות – בידי מי הזכות לקבוע איזה שם יינתן לקיבוץ נצר? – הייתה במהרה לפולמוס ציבורי. לאחר שהמשא ומתן בעניין זה הגיע למבוי סתום, הועבר הדיון לזירה הציבורית-מדינית. ב-7 בנובמבר 1954 התקיימה עצרת לזכרו של סרני והוכרז בה ששמו של היישוב יוסב בעתיד לנצר סרני. זו הייתה פשרה, שכן ראש הממשלה שרת הזהיר שלא יעניק גושפנקה ממלכתית לאירוע אם החברים יצאו נגד החלטתה של ועדת השמות. שלא כבעצרות ממלכתיות אחרות, שבהן הוצנע הרקע הגלוי ולעיתים הוצנעה גם זירת הפעולה של הצנחנים, כאן תכננו את העצרת גם ניצולי השואה, ועל כן קיבלו הדברים גוון שונה במקצת: "אשר מסר נפשו על קדוש שם עמו וחזונו ואפרו התערב עם אפר אחיו המעונים והשרופים", נאמר בטקס. באותם ימים הגיעה סוגיית שמו של הקיבוץ לכנסת. 33 חברי הבית מכל הסיעות, ובראשם בן-אשר, הגישו את הצעת "חוק נצר סרני", והיא הועלתה לדיון במליאה.²⁹ באותם ימים נדרש נתן אלתרמן לפולמוס בטורו, "הטור השביעי", שפורסם בעיתון דבר בנובמבר 1952, והוא כתב באירוניה האופיינית לו:

מה נאמר למול פסק ועדת השמות
נאמר נצר חיים שם נאה וטבעי הוא
שתי תביעות של עקר נתקיימו בו שלמות
גם תוכנו נאמן
גם צלילו עברי הוא

שם נאה וצלול נימוקיו בצדו
סמליות וממש בו חברו יחד באו
[...] אבל רק זהותו, משמעו, תכליתו
נעלמו מתוכו, נחבאו

ממפת ישראל הוא יצפה כמחריש
ולא לפי עוברי אורח יזכיר הוא בפועל
כל דבר הדרוש חוץ מזכר האיש
שאת שמו הוא נועד לשנן ולקבוע.³⁰

"חוק נצר סרני" הגיע לקריאה ראשונה בכנסת בראשית ינואר 1955. בפתח הדיון סקר בן-אשר את הסיבות להגשתה של הצעת החוק. בהגיעו לשיקולי ועדת השמות הוא ציין בעדינות שיש לחרוג לעיתים מהכללים המקובלים עקב שיקולים מיוחדים. בדיון התייחסו נואמים ממפא"י, מפ"ם, חרות, הפרוגרסיבים, הספרדים והפועל המזרחי לטענות השונות שהועלו נגד השם סרני. פעם אחר פעם הודגש כי השם הוא בעל צליל עברי ויש לו שורשים עבריים עתיקים. כמו כן הודגש כי אימוץ השם נצר חיים היה נותן לקיבוץ גוון סתמי מכיוון שלא היה ברור באיזה חיים מדובר. יתר על כן, סרני וחבריו לא השתמשו בחייו בשמו העברי – חיים. עוד נטען כי במאבק על השם ברור שידם של חברי הקיבוץ תהיה בסופו של דבר על העליונה.³¹ כדי להמחיש זאת הובאו דוגמאות של יישובים אחרים שסירבו לקבל את החלטתה של ועדת השמות והשתמשו בשם שבחרו עד שהכניעו את הממסד. לבסוף נאמר כי אימוץ השם סרני ישרת אינטרס לאומי מפני שהוא ייגע ללבם של בני הנוער שיעלו מן הגולה. לווזו של הוויכוח – האם ליטול מוועדת השמות את הסמכות לקבוע את שמו של יישוב בישראל ולהעבירה לוועדת הפנים של הכנסת – נשכח לעיתים בלהט הדיון. אולם לכל אחד מהנואמים היה ברור שאין מדובר רק בוויכוח על קביעת אופייה של המדינה. בחודשים שבהם עסק השופט בנימין הלוי בגיבוש פסק הדין במשפט קסטנר היה ברור שהדיון בעניין שינוי שם הקיבוץ לנצר סרני הוא למעשה מאבקה של מפא"י להעמיד לקיבוצים יד מרדכי, להבות חביבה, יד חנה ולוחמי הגטאות חלופה של גבורה הקשורה בשואה.

בתום הדיון הוחלט להעביר את הצעת החוק לוועדת הפנים של הכנסת כדי שתכריע בסוגיה.³² רבים מחברי הבית חששו מההצעה, שביקשה לקבוע תקדים ולהעביר סמכויות מגוף ממלכתי אחד למשנהו. לנוכח הסכנה הטמונה בהצעת החוק סברו חברי ועדת השמות כי כדאי להסכים לדרישת חברי נצר ובכך להוריד את הצעת החוק מסדר היום. על כן הוחלט לסיים את הפרשה בפשרה: שם הקיבוץ ישונה לנצר סרני בהסכמת ועדת השמות, והסמכות לקביעת שמות היישובים תישאר בידיה. בתום הדיון בוועדת הפנים של הכנסת התפרסמה ב"דברי הכנסת" ההודעה הזאת:

ועדת השמות בטוחה בצדקת דרכה לקבוע שמות עבריים בלבד ולא לתת מקום ללעז בשמות ישובים בישראל, ותוסיף לעמוד על משמר השם העברי במפת ישראל, אולם בהתחשבה בדעתה ובמשאלתה של הכנסת שראתה את גילוי קידוש השם בפרשת חיים אנצו סרני כיוצאת מן הכלל ובהתחשבה גם בטעם, שצליל השם אינו רחוק מצליל עברי, נותנת הוועדה את אישורה להחלפת שם הקיבוץ נצר-בוכנוולד – בשם "נצר סרני".

דעתה של ועדת הפנים היא, שבהחלטה הנ"ל של ועדת השמות בא על תיקונו הרצון לתת שם ושארית על אדמת ישראל לשליח-הצנחן חיים אנצו סרני,

שבחר למסור את נפשו על כבוד ישראל ואדם במלחמת העולם השנייה ומצא את יומו האחרון בכבשן בדכאו. לכן מציעה ועדת הפנים לכנסת, לא לדון עוד בחוק הנ"ל ולהסתפק בפרסום ההודעה הזאת ב"דברי הכנסת".³³

כך קיבל השם נצר סרני לגיטימציה מן השלטונות, ועל מפת ההתיישבות עלה שם של קיבוץ אשר כרך יחד את שמו של הצנחן האיטלקי ואת כינויים של שרידי ניצולי השואה, שלהם ביקש לסייע במשימתו. ואולם אין די בהנצחה התיישבותית שכזאת, שאמורה להיות תזכורת קבועה לזכרו של אדם, משום שכאשר היא נעשית לחלק מהנוף והמרחב הקבוע היא מאבדת לעיתים ממשמעותה המקורית. על כן היה חשוב להנציח את זכרו של סרני גם ברובד התנועתי והחינוכי, בייחוד בפעילויותיהן של תנועות הנוער ומערכת החינוך.

הפעולות בתנועות הנוער וההשתקפות בספרי הלימוד

כמעט מרגע היוודע דבר מבצע הצנחנים הוא השתלב בהווי הבלתי רשמי של כמה מתנועות הנוער בארץ, ובייחוד "השומר הצעיר", אולם רק משלהי 1946 היו גיבוריו לנדבך רשמי בתוכניות ההדרכה של התנועות השונות. הראשונה ששילבה את הנושא בתוכנית הדרכה הייתה תנועת בני עקיבא, שלא הוציאה מתוכה צנחנים במלחמת העולם השנייה. כמו מפלגת האם שלה, הפועל המזרחי, שיקפה התנועה את האתוסים של התנועות הציוניות החלוציות וראתה בעצמה ובחבריה חלק אינטגרלי של המפעל הציוני.

בפנקס המדריך של מחלקת ההדרכה של בני עקיבא מחשוון-כסלו תש"ז (אוקטובר-נובמבר 1946) הופיעה תוכנית פעולה לשכבה הצעירה בשם "הגנה והתגוננות", ואחת השיחות שנכללו בה נסבה על "מרד הגטאות והפרטיזנים". לצד תיאור המורדים ופעולות הפרטיזנים נכתב שיש לייחד דקות מספר ל"שליחים מן הארץ" כגון סנש וסרני.³⁴ אומנם מדובר באזכור תמציתי של הפרשה, אך הוא ממקם אותה ברובד של גבורה שעתידה ללוות אותה דרך ארוכה: היא אינה רק משויכת לפעילות המרד בתקופת השואה, אלא גם מוצגת כתרומה היחידה של "אחינו בארץ", כלשון חוברת ההדרכה, להצלת יהודי אירופה בתקופה זו.

חודשים מעטים אחרי כן נדפסה תוכנית הדרכה של תנועת המחנות העולים בנושא "גבורת ישראל", שבכללה פעולה על הצנחנים והזכרתם של סרני וסנש. אלא שבתוכנית זו לא רק תוארה הפרשה; המדריכים התבקשו לדון עם חניכיהם בשאלות נוקבות, כגון "ההיה ערך לשליחותם?" ו"מה יכולנו לעשות אילו לא ננעלו השערים

בפנינו? וכן לרדן ב"חינוך הציוני-חלוצי בהתיישבות כמקור לגבורת הצנחנים", "לספר סיפורי צנחנים, לקרוא קטעים מימנה של חנה סנש", ולרדן בערך החינוכי בהצגת הגבורה הזאת, "שהיא מעלה דמויות מחיי יום של חיינו החלוציים ומרמזת על כיוון הגבורה הצפוי לכל אחד מאתנו".³⁵

בראשית 1950, עם החזרת גופתה של סנש, יוחד למבצע הצנחנים מקום מרכזי בפעולותיהן של תנועות הנוער. כך היה שוב במאוס 1952, כשהחזירו את גופותיהם של רייק ורייס. גם אז הייתה בני עקיבא התנועה הראשונה שהזכירה את הצנחנים בפעולותיה. הזכרתם נעשתה ב"מסיבה", פעולה בלשון אותם ימים, לחודש שבט בנושא "הלוחמים במחתרת – השליחים והפרטיזנים ומפעלים". לוח ה"מסיבות" תוכנן חודשים מראש ולא ברור אם אפשר לשייך את הפעילות במישרין למאמצים שנעשו להחזרת גופתה של הצנחנית. ואולם לאחר אזכור "עלילת הגבורה של השליחים" ובייחוד "סנש וסרני, הי"ד" הודגש שיש להזכיר את פעולתם המסורה "למען חינוך ציוני וחיזוק אהבת הארץ, העידוד הרב בפעולותיהם עקב הקרבה עצמית ומסירות נפש".³⁶ התכנים המופיעים ב"מסיבה" משקפים את הקו החינוכי של תנועת הנוער הדתית: הדגשת החינוך הציוני בשילוב עם ערכים דתיים-חלוציים.

תנועות הנוער אינן נוהגות לחדש חוברות הדרכה מדי שנה בשנה, ולכן נכללו הפעולות שהוזכרו לעיל גם במהדורות מאוחרות יותר של תוכניות ההדרכה בתנועות השונות והמשיכו להופיע במתכונת זו עד אמצע שנות השישים. בשנת העשרים לפרשת הצנחנים הוציאו תנועות אחדות חומרי הדרכה בנושא, דוגמת הכתבה הארוכה על סרני שהופיעה בשדמות למדריך של איחוד הקבוצות והקיבוצים בינואר 1965.³⁷

בשנות החמישים הופיעו גם כמה פרסומים של עליית הנוער ומחלקת הנוער של הקרן הקיימת לישראל בנושא הצנחנים, בייחוד לציון עשור למבצע. כך לדוגמה בשנת תשט"ו פרסמה מחלקת הנוער של הקרן הקיימת לישראל מאמר על "הצנחנים ומפעלים" במולדת: שנתון לנוער ולעם. במאמר תואר האסון כמעגן והובאו קטעים מדברי ההספד של ראש הממשלה משה שרת. ברוח מפא"י של אותם ימים התנוססה בראשו תמונה גדולה של גיבור התנועה – אנצו סרני – ורק בתחתית העמוד הופיעו תמונותיהם של הצנחנים האחרים.³⁸

הדימוי הקולקטיבי של המבצע, שהצטייר בדפי ההדרכה של תנועות הנוער בארץ בראשית שנות המדינה, היה נרטיב חלקי בלבד. כלל הצנחנים – בהם סרני, שהיו לו שורשים עמוקים בנכר – הוצגו כבשר מבשרו של היישוב הוותיק. הצגה זו תואמת את המיתוס של "אליק נולד מן הים", שרווח מאוד בשנות המדינה הראשונות.³⁹ תנועות הנוער ניסו אז להחדיר את רוח ההתנדבות, השליחות וההקרבה לבני הנוער באמצעות דמות אחת שתכונותיה והנסיבות שבהן פעלה התאימו ליצירת גיבור לאומי. דרך פעולה זו נועדה לחיזוק האטיקט – דרך ההתנהגות הרצויה – של הצעיר

הישראלי, שהיה שונה כאמור מתנועה לתנועה והלם את האתוס של כל אחת מהן. כמעט בכל התנועות הייתה הדמות הראשית חנה סנש, הגיבורה הלאומית, הסמל והמופת, אולם ניכרו גם הבדלים ביניהן: בשנות החמישים והשישים העמיקו חניכי השומר הצעיר בסיפורה של רייק, חברת תנועתם, ואילו חניכי התנועה המאוחדת⁴⁰ הדגישו את תולדותיו של סרני, יקיר מפא"י דאז.

באותם ימים היו תנועות הנוער, למעט הצופים, גורם עצמאי שפעל מחוץ לכותלי בתי הספר,⁴¹ אך התוכן שנלמד במערכת החינוך בנושא הצנחנים חזק בדרך כלל את הפעולות בנושא בתנועות הנוער. מבצע הצנחנים נכלל אז בנושא "השואה ומלחמת העולם השנייה", שנלמד בלימודי ההיסטוריה בכיתות ח' ו"ב, שנות הסיום של החטיבה היסודית והעליונה. בשנים הראשונות שבהן יושמה התוכנית הניסיונית להיסטוריה (מתש"ו) ראו אור שני ספרי היסטוריה: תולדות עם ישראל: תקומת ישראל מאת בנימין אחיה ומשה הרפז ותולדות ישראל מאת ברוך אביבי ונתן פרסקי,⁴² ובשניהם יוחדו כמה עמודים למבצע הצנחנים. בספרם של אחיה והרפז תואר המבצע בלשון סטראוטיפית ולא הוזכר כלל עברם האירופי של הצנחנים, פרט לסנש, שזכתה לתיאור מפורט ואף לתמונה. בספרם של אביבי ופרסקי, לעומת זאת, יוחד למבצע הצנחנים מספר עמודים כפול, ומוצגים בהם תמונה של סרני ותיאור קצר של השתייכותם הקיבוצית של שבעת הצנחנים הנופלים. סרני זכה אומנם למקום של כבוד, אך שוב האפילה עליו דמותה של סנש.

ספרות תיעודית וספרות יפה

זירה נוספת שהונצח בה סרני היא הספרות התיעודית והיפה, ובעיקר ספרות ביוגרפית. ספרות הגבורה הייתה אז בעלת השפעה לא מבוטלת על חלקים בחברה הישראלית, והדיונים על פרסומה החלו כבר בסיום מלחמת העולם השנייה. כבר באותם ימים העלתה הנהגת היישוב את הרעיון לתעד את תרומתם של המתנדבים למאמץ המלחמתי, בעיקר בפעולות השליחות וההתגייסות לצבא הבריטי. במשך שלוש שנים קדם הרעיון עור וגידים בעידודם של כמה גורמים, ובייחוד המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ובראשה משה שרתוק (שרת).⁴³ מלאכת איסוף החומר ועריכתו הוטלה על המשורר זרובבל גלעד, והוא קיבל סיוע רוחני ומעשי מצבי יחיאלי, מישראל גלילי, משאול מאירוב (אביגור), מזלמן רובשוב (שז"ר) ומצחק שדה. הספר, מגן בסתר, שראה אור בשנת תש"ח בהוצאת הסוכנות היהודית, היה אמור לסכם את פעולות ההתנדבות של היישוב באמצעות עדויות ותעודות גלויות בלי להציג עמדה של תנועה כלשהי.

הספר נפתח בסקירות מאת שורה של דמויות – יצחק שדה, ישראל בר, משה

שרת, דוד הכהן, ויגאל אלון – שעסקו ברקע לפעולות ההתנדבות. בהמשך הובאה מסכת עדויות ותעודות על הפעילות במזרח התיכון, ובייחוד שליחת הכ"ג ופעילות המשרד לחקירות בחיפה.⁴⁴ אחר כך נפתחה החטיבה העיקרית של הספר, "אל אחים באש". הצנחנים ברומניה, ביוגוסלביה, בהונגריה, באיטליה, בסלובקיה, באוסטריה ובבולגריה גוללו את סיפוריהם על פני יותר מ-400 עמודים. בכל פרק הופיעו סקירת הפעולה באותה מדינה, תיאורים וכתבים פרי עטם של הצנחנים שפעלו במקום ורשימות שיוחדו לנופלים.

מאחר שכתבת הספר נעשתה בתקופת המנדט הבריטי, נאלץ העורך להקפיד על כללי הצנזורה, ובכלל זה להזכיר בראשי תיבות בלבד רבים מן הפעילים שהיו באותה העת בשירות פעיל במוסד לעלייה ב. המהדורה הראשונה של הספר נדפסה בעותקים מעטים בלבד, וכך גם המהדורה השנייה והשלישית משנת תש"ט, שהוכנסו בהן שינויים אחדים. רק בשנת תשי"ב, ארבע שנים לאחר שפורסמה המהדורה הראשונה והמצומצמת, התפרסמה מהדורה מסודרת ומלאה (עדיין באזכור חלק מהפעילים בראשי תיבות בלבד), והיא זו המוכרת היום לציבור הקוראים.

מן הספר עולה שהיה פער עצום בין הרציונל והיעדים של המבצע ובין ההישגים בפועל, וניכר שנעשה בו ניסיון לטשטשו. לעומת זאת, דיוקניהם של גיבורי הפרשה ותיאור פעילותם ונסיבות נפילתם מצטיינים בעושר בפרטים וכדויק רב. אין כל ניסיון להמעיט ברקע הגלותי של הצנחנים, וסרני מכונה שם "אנצור-חיים", שנים לפני הפולמוס סביב קריאת יישוב על שמו העברי או הלועזי. לסיפור חייו של סרני, ובכלל זה הרקע המשפחתי שלו ופעילותו הציונית הענפה מאז עלייתו, יוחדו בספר כמעט שלושה עמודים, יותר מלכל צנחן אחר. בניגוד למצופה, סנש מתוארת בפסקאות מעטות, וכך גם גולדשטיין, צעיר החבורה, רייס ובן-יעקב. ברדיצ'ב ורייק זכו, לעומת זאת, לעמוד וחצי של סיפור חיים. כשלושים עמודי כתבים, מכתבים ותיאורים יוחדו הן לסרני הן לסנש, ואילו כל אחד מן הצנחנים האחרים זכה לשישה עד עשרה עמודים בלבד. אי-אפשר אפוא לקבוע כי עורכו של מגן בסתר דבק בפירמידת הגבורה שהחלה להיבנות באותם ימים, ולפיה סנש שובצה במקום הראשון, סרני ורייק בשורה השנייה, ושאר הצנחנים ניצבו רק בשורה השלישית. נראה שתיאור הנופלים בספר משקף את פעילותם ואת תולדות חייהם יותר מכל ניסיון ליצור סמל ומופת בעבור הציבור הרחב.

גם באלבום הפלמ"ח, שנדפס כעבור שבע שנים, ניסו להנחיל את סיפורו של סרני לקהל הרחב. ספר זה, מבית מדרשה של אחדות העבודה, היה אסופת תמונות שראתה אור במסגרת פרסומי שנת העשור למדינה (ולמעשה גם עשור לפירוק הפלמ"ח). את ההקדמה כתב יגאל אלון והמשורר חיים גורי הוסיף דברים מלווים.⁴⁵ שלא כמו ספר הפלמ"ח מימי ראשית המדינה, שנועד לחברי הארגון לשעבר והיה אמור לספק לגוף לגיטימציה מן הממסד, האלבום הפופולרי נועד להפצה רחבה, בעיקר לנוער, והיה

אמור לספק לגיטימציה מן הציבור הרחב. בתמונות המוקדשות באסופה זו לתיאור המבצע חסר צנחן אחד – סרני – אשר נחשב בחוגי הפלמ"ח ל"אאוטסיידר", ובחלק החזותי של הספר, שמוצגות בו תמונותיהם של שבעת הנופלים, בן-יעקב וברדיצ'ב ממקמים בשורה העליונה, גולדשטיין, סרני וסנש בשורה האמצעית, ורייס ורייק בשורה התחתונה. אולם אין זו פירמידת גבורה אלא הצגת הנופלים לפי סדר האל"ף בי"ת. פירמידת הגבורה האמיתית, כמו זו שנבנתה בספר תולדות ההגנה, נוצרת רק בעמודים האחרונים של הפרק, שבהם מוצגים סיכומי חיים קצרים של שבעת הנופלים. מאחר שהאלבום היה אמור לשקף את הנרטיב הביטחוני-פוליטי של מפא"י, ראשון מוצג סרני, איש מפא"י, אף שהשתייכותו הפוליטית אינה מוזכרת כלל. סרני זכה לעמוד וחצי על אודותיו, לעומת שורות אחדות בלבד שנכתבו על כל אחד משאר הנופלים, למעט רייק וסנש, שכל אחת מהן זכתה לשתי פסקאות ארוכות. נוסף על כך צוטטו באלבום שניים משיריה של סנש. כך נוצרה מעין פירמידת גבורה חלופית לזו הממלכתית המקובלת.

תבנית ספרי יזכור הייתה מדפוסי ההנצחה הראשונים שעלו בשיחות שהתקיימו בשנת 1945 בדבר הדרכים להנציח את נופלי מבצע הצנחנים, וכבר בשנות הארבעים הפיצו קיבוצי הצנחנים וחבריהם את חוברות הזיכרון הראשונות. רוב החוברות ראו אור סמוך מאוד למועד נפילתם של הצנחנים. והיו שנדפסו בחלוף זמן רב, כגון החוברת שהדפיס קיבוץ גבעת ברנר לזכרו של סרני בשנת תשט"ו לציון עשור ליציאתו למבצע.

אפשר שהספר החשוב ביותר שהביא לפני הציבור את דמותו של סרני היה הביוגרפיה שלו, שכתבה הסופרת בונדי. אף שהספר ראה אור רק בשנות השבעים, ראשיתו הייתה כ-15 שנה קודם לכן, בשלהי שנות החמישים. בשנת 1959, כשצוינו 15 שנה ליציאה למבצע, דנה קבוצת חברים בוועד הפועל של ההסתדרות באפשרות להוציא לאור קובץ לזכר סרני, שיהיה שונה מן הספר לזכרו שכבר ראה אור. בדיונים הועלו כמה אפשרויות, ובסוף הוסכם כי הדרך היחידה להציג את דמותו של סרני לפני הציבור הרחב ובייחוד לפני הנוער היא פרסום ביוגרפיה ספרותית. "יש צורך למצוא סופר מתאים", אמר מנחם דורמן, איש גבעת ברנר שהכיר את סרני וממקמי הוצאת הספרים של הקיבוץ המאוחד, "להלהיבו ולהביאו לידי הכרת האישיות". בדבריו הדגיש דורמן שמדובר בספר ולא בקובץ.⁴⁶

הדיונים כמעט לא נשאו פרי. במשך שנים לא הצליחו אנשי הוועד הפועל של ההסתדרות למצוא אדם מתאים שיקבל עליו את מלאכת כתיבת הספר. רק בשלהי שנות השישים פנה נחמיה גינזבורג, חניכו לשעבר של סרני ואיש גבעת חיים איחוד, לעיתונאית דבר בונדי, שהייתה לו היכרות מוקדמת עמה, בבקשה שתעלה על הכתב את סיפור חייו של הצנחן האיטלקי. בונדי נענתה לבקשה וקיבלה סיוע מהקרן שהוקמה להנצחת סרני, שבראשה עמדו בין היתר פינז גינצבורג, דמות

מרכזית במזכירות הקיבוץ המאוחד, שאול אביגור וגרשון ריבלין, סופר ועורך, שהיה עורך הוצאת "מערכות" של משרד הביטחון. שלוש שנים שקדה בונדי על כתיבת הביוגרפיה, והתוצאה הייתה השליח, ספר עב כרס שבו תיעדה בכישרון רב את תולדות חייו ומותו של "האציל שהפך לצנחן".⁴⁷ בונדי עסקה לא רק במבצע אלא בכל תולדות חייו של הגיבור שעמד במרכז העלילה. היא לא עשתה אידאליזציה של סרני, אלא צבעה אותו בגוונים רבים, שהבליטו את סגולותיו ואת חולשותיו גם יחד. לצד סרני הגיבור המקריב את חייו למען אחיו אנו פוגשים את סרני ההרפתקן ואף את סרני החושני והנהנתן, היוצרים יחד דמות של גיבור תלת-ממדי. ספרה של בונדי שיקף את הגישה שרווחה באותה התקופה ולפיה מדובר בצנחני הצלה, ובאחד הפרקים המרכזיים, "החובה להציל", יוחד מקום רב לדימויים בדבר מחשבותיו של סרני על האפשרות "להציל את יהודי איטליה". הספר יצא לאור בשתי מהדורות ונמכר עד שנת 2000 בכ-10,000 עותקים.⁴⁸ בשנת 1977 הוא יצא לאור באנגלית⁴⁹ בתרגומו של שמואל כץ ועם דברי סיום מאת גולדה מאיר וזכה להצלחה רבה גם בנכר. הספר נבחר להיות Atlantic Monthly Book וזכה לביקורות חיוביות ביותר, כמו בארץ. דוגמה לכך היא הביקורת בקירקוס (Kirkus), שבה נאמר במפורש שהמחברת מגלה מעורבות רגשית בעלילה, ולמרות זאת הספר מצוין לשבח ומומלץ לקוראו.⁵⁰

שלא כמו ביוגרפיות אחרות שנכתבו עד אז ועסקו בנופלי המבצע, ספרה של בונדי לא נכתב מתוך מבט אינטרוספקטיבי של משתתף באירוע המתואר, אלא היה שחזור ספרותי של הפרשה על ידי אדם חיצוני שהסתייע בתיעוד ובראינות ללא גישה מגמתית. הספר לא עורר סערה, אולי מפני שפורסם כשלושים שנה לאחר המבצע וראה אור בזמן מלחמת יום הכיפורים, אך הוא בהחלט עורר עניין רב בהיותו ביוגרפיה היסטורית, שהייתה נדירה בישראל באותם הימים.

מועד פרסומו המאוחר של הספר שחרר את המחברת מכבלי הצנזורה התנועתית ואפשר לה להעלות עניינים בעייתיים ושנויים במחלוקת הנוגעים לפרשה ולהתנהגות אחד מגיבוריה. סוגיה זו אף זכתה להתייחסות באחת הביקורות.⁵¹ ברם, גם כעבור שלושים שנה הוצג המבצע כהצלה פשוטה. לא הצלה ציונית, לא ארגון התנועה לאחר המלחמה, אלא הצלה פיזית של יהודים תחת השלטון הנאצי. בעניין זה צייר ספרה של בונדי תמונה עוד פחות מורכבת מזו העולה מספרות הגבורה וחוכרות הזיכרון, שלעיתים רמזו לאפשרות שזו הייתה משימה פחות גרנדיוזית מכפי שהוצגה, אף שהדברים לא נאמרו מפורשות.

הדברים נכונים גם בעניינו של מחזה קצר על חייו של סרני, אושרו של אדם, שפרסמה הסופרת אנדה עמיר בשלהי שנות השבעים.⁵² עוד בשנת 1954, בעקבות הישיבה הראשונה של הוועד הציבורי להנצחת סרני, התבקשה עמיר לכתוב מחזה שיגולל בדרמטיות את פרשת חייו של סרני. היא עבדה על המחזה שנים רבות, אך לבסוף הוא לא הוצג ועבודתה ראתה אור בספר כזה היה מעודו: עשר זעירות

דרמטיות.⁵³ עמיר קיבלה מן הוועדה הוראות והגבלות: שסרני בעצמו לא יהיה על הבמה, בלי ככי, ושהצופים יצאו עם תמונה ברורה של הדמות האהובה עליהם. התוצאה הייתה שונה בתכלית ממחזהו של אהרן מגד על סנש, סוג אחר לגמרי של הנצחה.

הנצחה חזותית

אחד מסוגי ההנצחה החזותית היה הסמטאות, הרחובות, הכיכרות והגינות הציבוריות ברחבי הארץ שנקראו על שם הצנחנים. תהליך זה של בניית הטופוגרפיה של הזיכרון החל עוד בטרם הקמת המדינה. בתחילה נקראו רחובות בעיקר על שם סנש, שהייתה כבר אז לסמל המבצע. לאחר הקמת המדינה נקראו הרחובות החדשים לרוב בשמות גבורה כלליים, כגון "דרך הגבורה" ו"דרך הניצחון" בתל אביב. אולם בשנות החמישים ניכר שינוי בתהליך, ולקראת סוף העשור, בייחוד לאחר חגיגות העשור, החלו שוב לקרוא לרחובות על שם הצנחנים. גם כמה מיישוביהם של חברי הצנחנים נקראו אז על שמם, דוגמת אלוני אבא, שקיבל את שמו רק בשנת 1955, ולפני כן נקרא "במאבק".⁵⁴

בשנות השישים והשבעים המשיכו להעניק לרחובות שמות של הצנחנים שעמדו בראש פירמידת הגבורה: סנש, רייק וסרני. במקומות מסוימים נוצר אשכול של רחובות ששמותיהם עסקו בפרשיות גבורה או בגופים וערכים ביטחוניים ולאומיים, כגון ההגנה, הפלמ"ח, הניצחון והגבורה. כך היה למשל בגבעתיים, שבה היו שלושת הרחובות שנקראו על שם שלושת הצנחנים מקבילים לדרך הגבורה, וברעננה, שבה שלושת הרחובות הללו היו מקבילים לרחוב ההגנה.⁵⁵ במקומות מעטים, כגון ירושלים, כפר סבא, חיפה והרצליה, נקראו רחובות על שמם של הצנחנים האחרים, ובמקום אחד בלבד – באר שבע – זכה כל אחד מנופלי המבצע שייקרא רחוב על שמו.⁵⁶ מעיון בנהוג בעניין זה בעשרות יישובים בארץ, מבדיקת פרוטוקולים של ועדות תכנון ומועצות ומשיחות עם גורמים שנגעו בדבר עולה שבדרך כלל בחירת השם נבעה מיוזמה פרטית של האדם שעמד בראש ועדת התכנון או ועדת השמות ולא הושפעה מאירועים לאומיים, מלחצים פוליטיים או מכל גורם אחר. ההחלטה להתמקד בסנש, בסרני וברייק הייתה ללא ספק קשורה בפירמידת הגבורה, אך גם חיזקה אותה והבטיחה את המשכיותה.

לא מצאתי מקרים שבהם העדיפו את השם הפרטי העברי של סרני על פני שמו הלועזי, עדות לכישלון מגמת העברות של בן-גוריון, אשר הצמיחה את "חוק נצר סרני" בשנת 1955. רק בשלטי רחובות מעטים ביותר מופיע הסבר קצר על פעולות הצנחן, כגון "צנחן היישוב שהוצנח מאחורי קווי האויב במלחמת העולם השנייה

ומצא את מותו בידי הנאצים". נראה כי הדימוי שביקשו המנציחים ליצור באמצעות השלטים היה של גבורה נטו, כמעט ללא פרטים.

משנות השמונים ואילך

שנות השמונים ואילך התאפיינו בניפוץ מיתוסים ובשבירת אתוסים לאומיים. קשה להאמין כמה פעילות ציבורית התרכזת אז בהנצחתם של גיבורי פרשת הצנחנים. לדברי מרים נאמן, האחראית לבית חנה שנש בקיבוץ שדות ים, זה היה ניסיון אחרון של בני דור הצנחנים להטביע את חותמם על דפוס ההנצחה, או, כלשונה, "לשמור את העבר למען העתיד כי ההווה הוא רק זיק".⁵⁷ באותם ימים לא ניכרה פעילות ייחודית להעלאת זכרו של סרני, והוא נכלל בפעילות הכללית להנצחת הצנחנים. לאחר שנים שבהן מילאו רוב משתתפי המבצע תפקידים בתנועה ובמגזר הציבורי החלו גם הם להשתתף בהנצחת חבריהם, בייחוד לאחר צאתם לגמלאות. בשנים ההן נוסדה עמותת בראשות רחבעם עמיר,⁵⁸ ובלחצה נוספו שמות נופלי המבצע למצבת חיל הצנחנים המרכזית ליד גדרה. באמצע שנות השמונים גם נחנך יער הצנחנים לזכר שבעת הנופלים בפאתי ירושלים בואכה רמאללה. השירות הבולאי תרם אף הוא את חלקו בהנצחת הגיבורים. בשנת 1982, כשהליכוד היה בשלטון, הוציא השירות הבולאי את סנש בסדרת בולים של "הרוגי מלכות בדור התקומה", שכן הייתה הצנחנית היחידה שהוצאה להורג באופן רשמי על ידי גורם ממלכתי. בשנת 1988, בלחצה של עמותת הצנחנים, החליט שר התקשורת דאז גד יעקבי להוציא שני בולים נוספים לזכרם של סרני ורייק, שנחשבו בציבור לבולטים בצנחנים שנפלו. אחר כך ניסתה עמותת הצנחנים לשכנע את שר התקשורת להוציא בולים נוספים לזכר שאר הצנחנים, אך הדבר לא עלה בידה.⁵⁹ כך קיבלה פירמידת הגבורה חזיון חזותי נוסף.

שינוי נוסף ניכר בשנות התשעים. בכל השנים שחלפו מאז תום המבצע חלו תמורות בדימוי הציבורי של גורמים שהיו מעורבים בו – הבריטים, ראשי היישוב והצנחנים עצמם. בתחילה הואשמו הבריטים בניצול הצנחנים ובהיעדר רצון לסייע במישרין ליהודי אירופה. בשנות החמישים הגיע תורם של ראשי היישוב, והם הואשמו בעידוד מבצע הצנחנים, מבצע התאבדות כלשונם של רבים, כדי שישמש עלה תאנה לכיסוי ערוות עשייתם למען יהודי אירופה בתקופת השואה. אשר לצלע השלישית, דהיינו הצנחנים עצמם, עד ראשית שנות התשעים היא שמרה על מעמד ייחודי של אנשים ללא חת שהדבר הגרוע ביותר שאפשר לומר עליהם הוא "אידיאליסטים נאיבים", אולם לאחר שהמחזאי והתסריטאי מוטי לרנר העלה תזה חדשה שלפיה סנש נשברה בחקירה והסגירה כמה מחבריה, נפרץ הסכר ועלו קולות

חלופיים שהציבו סימני שאלה בעניין אישיותם של מקצת הצנחנים והתנהגותם בעת המבצע. בעידן שבו הנייר סובל הכול, המראיין בטלוויזיה אינו כוחל בשום שאלה, וכמה מהיושבים במגדל השן מצטרפים לחגיגה של שחיטת הפרות הקדושות נשמעו גם שאלות על תחרות כמעט אדיפלית בין סרני לאחיו כדי להראות לאמם "מי יותר גיבור". בתוך כך התגלתה כמעט בפתאומיות הצלע הרביעית החבויה והפסיבית, שחיכתה כל השנים בצל. הפריפריה הפכה למרכז והזרקור הופנה לעבר יהודי אירופה תחת השלטון הנאצי. סרני הצנחן כבר לא היה בעל משמעות, ומושא שליחותו הגיע סוף־סוף למרכז הבמה.

אנצו סרני, מצנחן לזיכרון: מבט רטרופקטיבי

עד עתה התמקד הדיון בדרכים שבהן הנציחו גורמים שונים בחברה הישראלית את סרני. דיון זה מעלה שורה של שאלות הקשורות בטיבה, בהיקפה ובמהותה של הנצחת הצנחן האיטלקי לעומת הנצחת הצנחנים האחרים שנפלו במבצע: היכן יש למקם את סרני בתוך פנתאון גבורת היישוב בכלל ובתוך פירמידת הגבורה של צנחני המבצע בפרט? מדוע זכו צנחנים מסוימים להנצחה מסיבית ומקיפה של מפעלי הנצחה אחדים בשעה שמפעלי הנצחה אחרים דעכו עוד לפני שהחלו בביצועם? האם הטביעו מפעלים אלו את חותמו של צנחן מסוים על הזיכרון הקולקטיבי של היישוב או המדינה או שמא נוצרו משום ששמו ופעילותו של הצנחן כבר נחרטו בלב הציבור בארץ? והחשוב מכול, מה אפשר ללמוד מכל התהליך על דפוסי ההנצחה של גיבורים במדינה מתפתחת?

אין ספק כי סנש, הצנחנית בת ה־23 משדות ים, שזכתה לכינוי "ז'אן ד'ארק הישראלית", קיבלה מקום מרכזי בפנתאון הגבורה של היישוב.⁶⁰ אף על פי שהיוזמה להנצחתה באה מקרב פעילי הקיבוץ המאוחד, בדיוק כמו אצל סרני, בתוך זמן קצר היא נהפכה מסמל התנועה לגיבורה לאומית. סרני הוצב רק בשורה השנייה בפנתאון הגבורה של היישוב לצד רייק, שנפלה במבצע גם היא. אומנם סרני, איש מפא"י והקיבוץ המאוחד, היה דמות ידועה לפני יציאתו למבצע – למעשה, הוא היה ידוע מכל הצנחנים – אך הוא לא נתפס כגיבור לאומי, אף שהיה היחיד שזכה לביוגרפיה של ממש. הדברים באו לידי ביטוי בהנצחה בטקסים ובספרים ואף בהנצחה הלאומית. ביטאון הקיבוץ המאוחד, מבפנים, הוא היחיד מכל הביטאונים הרשמיים של התנועות שהציג מדרג שונה: לסנש הוקצו 19 עמודי הנצחה, וסרני זכה ל־31 עמודים על אודותיו.

כבר בחודשים הראשונים לאחר סיום המבצע ניתן איתות מן ההנהגה הכלל־ציונית למדרג שבפירמידת הגבורה של הצנחנים הנופלים. בראשית אוגוסט 1945,

כשלא היה כמעט מידע בדוק על גורל הצנחנים, נאם שרתוק (שרת) לפני באי הכינוס הציוני העולמי בלונדון על משמעות המבצע. הוא העלה על נס את גבורתם של סנש וסרני והזכיר את שמם במפורש. אולם על אף מעמדו של סרני ניתנה הבכורה לסנש, ושירה "אשרי הגפרור", שלימים היה מעין המנון של המבצע כולו, שולב בנאום. במאוס 1950, עת נקברה סנש מחדש בבית העלמין הצבאי בהר הרצל, היא הייתה לסמל הלאומי האולטימטיבי של המבצע, ואולי אף לסמל הגבורה הנשית של היישוב.⁶¹ מגמה זו של הבלטת סנש נמשכת עד ימינו. הסיבות לכך רבות ומגוונות. נראה שמאפייניה – גילה, יופייה, מינה (אך היעדר מיניותה), כישרונותיה ואישיותה – כל אלה הקלו על המנציחים להציג אותה כסמל המבצע. לסרני היה עיזבון ספרותי שלא נפל מזה של סנש, ובניגוד אליה היה לו רקע של פעילות ציונית עשירה. נוסף על כך מאחוריו עמדו קיבוץ ותנועה, ואחרי כן מפלגה, שביקשו להנציח את זכרו – שילוב מנצח שלא היה לרוב הצנחנים – וכפי שראינו הם היו מוכנים להשקיע זמן ומאמץ כדי לפרסם את דמותו בדרכים מגוונות: בספרות, בפעילויות חינוכיות, בשמות רחובות ויישובים וכדומה. אך כאמור לא היה די בכל זה כדי לעשותו לגיבור המבצע ולהציבו בראש פירמידת הגבורה, והוא מוקם רק בשורה השנייה של הפירמידה, מתחת לסנש, לצד רייק ומעל בן-יעקב, גולדשטיין, רייס וברדיצ'ב. אפשר לשאול כאן גם שאלה אחרת: מאחר שנדרש רק סמל אחד למבצע, כיצד ייתכן שדמותו של סרני השתמרה בזיכרון הציבורי? האם בגלל ההיכרות עמו באמצעות הספרות היפה או ספרי הלימוד? ואולי בגלל היישוב והרחובות שנקראו על שמו? ואולי הסיבה פרוזאית אף יותר והשם "סרני" השתמר עד היום בעיקר בגלל מאות כלי הרכב הכבדים והמכולות הנעים בכבישי הארץ ועל בסיס ציר המתכת שבאחוריהם מוטבע "נצר סרני"? אין כל דרך להגיע לתשובה חד-משמעית בעניין זה, אבל יש לזכור כי הזיכרון הציבורי עובר תהליכים מעגליים, שבהם יורדת דמות אחת ועולה דמות אחרת עקב שינויים פוליטיים, חברתיים ותרבותיים. מכל מקום יש לקוות שכל דמות תצלח את התהליכים ההרסניים המאיימים על המיתוסים ודמויות המופת, שפוקדים מדי פעם בפעם את החברות המערביות, בהן החברה הישראלית.

כיצד הצליחה אפוא דמותו של סרני לשמור על מעמדה גם בשנים שבהן נעשה המבצע גופא מושא היסטוריוגרפי ובימים שבהם הייתה שחיתת הפרות הקרושות בעיצומה? שאלה זו מתחדדת לנוכח מגמת הדה-מיטולוגיזציה בהיסטוריוגרפיה הישראלית, בייחוד של דמויות שזכו לקנוניזציה בתודעה הציבורית, כגון יוסף טרומפלדור, שדמותו, פעולתו ואף מילותיו האחרונות עברו עיון מחדש ואף טריוויאליזציה בקרב הציבור, למשל במודעה "הייתי יד ימינו של טרומפלדור".⁶² עם זאת כמעט לא ניכר מאמץ היסטוריוגרפי לעסוק בדמויותיהם של הצנחנים, בהם סרני, מחוץ לגבולות הקנון, וכל ניסיון להציג דימוי חלופי נדחה על הסף.⁶³

נראה כי ההסבר לכך נעוץ בדימוי המבצע, שנקבע מיד לאחר סיומו. הצנחנים לא כונו "מתנדבים", סטטוס המחייב פעילות מרצון, אלא "שליחים". כך הפכו הצנחנים – "צנחנים שליחים", כלשונם – מפרטים לשליחי היישוב, שליחי התנועות, ללא קווי אישיות. ראייה אינסטרומנטלית זו קבעה גם את השאלות שנשאלו: "מדוע נשלחו?" ולא "מי הם היו?" את המגמה הזאת חיזקה העובדה שרובם היו אנשים ללא עבר – שלא כטרומפלדור, שהיה דמות מוכרת ביישוב – דמויות שנשלפו מאלמוניות כדי למלא משימה, ביצעו אותה ומיד נעלמו מעין הציבור. יוצא דופן בעניין זה היה סרני בעל האישיות התוססת, היחיד מקרב הצנחנים שהגיע למבצע עם רקע ציבורי עשיר. ובכל זאת, דמותו כמעט נמחקה מהתודעה הציבורית, כפי שמעיד הכותר של הביוגרפיה שלו, פרי עטה של בונדי, השליח: חייו ומותו של אנצו סרני. כותר זה גם מלמד עד כמה עיצב דימויו של המבצע את דימוים של הצנחנים.

לקראת סיום נשוב לכמה מהשאלות שפתחנו בהן, ובייחוד אלו של הסוציולוג בארי שוורץ. מה ביקשו גורמי ההנצחה של סרני להזכיר לנו או להשכיח מאתנו? ראינו כאן שהגורמים השונים שביקשו להנציח את סרני במרוצת השנים לא היו תמימי דעים בעניין: היו שניסו להזכיר את עברו הגלוי והיו שניסו להשכיחו; היו שביקשו להנציח את השתייכותו הפוליטית והיו שביקשו לטשטשה, הכול לפי צורכיהם של המנציחים ולפי מקום ההנצחה. ראינו גם שהתקופה המקודשת של האומה, תקופת "המדינה שבדרך", שבה התקיים מבצע הצנחנים הקנתה לסרני הילה ייחודית וסייעה בכל אחד משלבי הנצחתו. נוסף על כך ראינו כיצד הונצח סרני תמיד מתוך הזדהות והתחברות מוסרית, דרך ההנצחה המיטבית לדעתו של שוורץ, והדבר סייע להטבעת דמותו בזיכרון הקולקטיבי הישראלי. הוא אומנם לא הונצח באמצעות איקונוגרפיה, אך קריאת יישוב ורחובות על שמו והוצאת בולים עם דמותו סייעו בתהליך הפיכתו לאיקון לאומי מהעבר והכנסת דמותו לתרבות הלאומית הישראלית.

למיתוסים ולדמויות מופת יש עליות ומורדות בזיכרון הציבורי של עם. תאריכי מפתח ואירועים מיוחדים, בהם אירועים אקדמיים הזוכים לפרסום ולתהודה, מביאים לעיתים לידי גילוי מחדש של דמות מופת. כזה היה הכנס שנערך בירושלים באפריל 2005 לציון מאה שנה להולדתו של סרני, ובו ניתנה לדמותו הייחודית של "האציל שהפך לצנחן" הזדמנות לעמוד שוב, ולו לזמן קצר, באור הזרקורים כדי לזכות בכמה דקות נוספות של תהילה וזיכרון.

הערות

- (1) Barry Schwartz, "The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory," *Social Forces*, vol. 61, no. 2 (1982), p. 374–402
- (2) משה נתן, "האציל שהפך לצנחן", במחנה, 1 ביולי 1954, עמ' 21. נתן, עיתונאי ידוע, כתב את אחד הספרים החשובים על מלחמת ששת הימים (המלחמה על ירושלים, תל אביב תשכ"ח) והיה עיתונאי חשוב ומעולה.
- (3) רות בונדי, השליח: חייו ומותו של אנצו סרני, תל אביב תשל"ד, עמ' 11, והפרטים הביוגרפיים שעל כריכת הספר.
- (4) בפועל השתתפו במבצע 32–37 אנשים. ראו מאמרי: יהודית (ג'ודי) תידור באומל, "הצונחים אל עמם: מבצע הצנחנים-השליחים במלחמת-העולם השנייה בפרספקטיבה היסטורית", יד ושם – קובץ מחקרים כה (1996), עמ' 103–134.
- (5) דב ברגר ל"חברים", 9 ביולי 1944, הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ), S25/10118.
- (6) ריאיון טלפוני של המחברת עם עדה סרני, 19 בספטמבר 1993; Malcom R. D. Foot and J. M. Langley, *MI9: Escape and Evasion – 1939–1945*, London 1979, pp. 183–259
- (7) אנצו סרני אל אריה (בהיה) וברוך (אייזנשטט-אזניה) שקולניק, 29 באפריל 1944, אצ"מ, S25/8896.
- (8) אנצו ל"חברים", 22 באפריל 1944, אצ"מ, S25/8896. ראו גם: יומן גבעת ברנר, 4835, 11 בדצמבר 1964, ארכיון גבעת ברנר (אג"ב), 18–22/ח; משה נתן, "האציל שהפך לצנחן", במחנה, 14 ביולי 1954, עמ' 21.
- (9) אחיו של סרני, אמיליו, נולד בשנת 1907. בתחילה למד חקלאות והיה מומחה בתחום. הוא היה לקומוניסט בשנת 1928 בקירוב, לאחר נישואיו לקסניה סילברברג, בת למשפחה רוסית סוציאליסטית שאביה הוצא להורג ב-1905, בעקבות מהפכת הנפל ברוסיה. בשנת 1930 הוא נכלא על ידי הפשיסטים באיטליה, ולאחר שחרורו ב-1935 עבר לפריז ונשאר פעיל קומוניסטי. בשנות המלחמה נדד בין צרפת לאיטליה. הוא נכלא עם נפילתו של מוסוליני אך השתחרר ב-1944. עד 1975 נשא בתפקיד בכיר במפלגה הקומוניסטית באיטליה. ראו: Emilio Sereni and R. Burr Lichfield, *History of the Italian Agricultural Landscape*, Princeton 1997
- (10) "סיפורם של שני אחים: שלושים למותו של אמיליו סרני", אג"ב, 12–15/ח.
- (11) סימונדס אל זסלני, 22 באוקטובר 1944, אצ"מ S25/8896; גפנר אל זסלני, 12 בנובמבר 1944, שם; מכתב פתוח של סימונדס בעניין עזרה לעדה סרני, 7 ביוני 1945, שם; מברק קולק אל זסלני, המודיע כי סרני חי ועדה בדרך אליו, 12 באוקטובר 1945, שם. ראו גם מברקי תגובה של משה שרתוק אל טדי קולק, 15 באוקטובר 1945, ושל ראובן זסלני אל קולק, 19 באוקטובר 1945, שם; מברק קולק אל שרתוק בדבר מותו הוודאי של סרני, 24 באוקטובר 1945, שם; מכתב מגיסתו של סרני ממילנו אל אחותו שבגבעת ברנר, 24 בדצמבר 1945, ארכיון תולדות ההגנה (את"ה), 455/70/14.
- (12) ריאיון טלפוני של המחברת עם עדה סרני, 19 בספטמבר 1993.
- (13) בונדי, השליח, עמ' 79–80.
- (14) בהסתדרות (ספטמבר-אוקטובר 1945), עמ' 8; הפועל הצעיר, 30 באוקטובר 1945.
- (15) דברי צבי יחיאלי בישיבת אבל של מרכז מפלגת פועלי ארץ ישראל לזכרו של אנצו סרני, תל אביב, כ"א בחשוון תש"ו, 28 באוקטובר 1945, ארכיון מפא"י, 45/23.
- (16) אזכרה לחיים סרני ביום השנה להירצחו, גבעת ברנר, 18 בנובמבר 1945, אג"ב, 2/12-20; וללא שם מחבר וללא כותרת, דבר, 21 בנובמבר 1945.
- (17) חיים אנצו סרני, האביב הקדוש: יומנים, מכתבים, מאמרים, קובץ, הסדר, תרגם והקדים כלב קסטבלונוזי, פתח דבר דב שטוק (סדן), תל אביב תש"ז. בהדפסה השנייה (תשל"ל, 1969) נוסף מבוא מאת משה שרת.
- (18) ישיבת מזכירות הקיבוץ המאוחד (אק"מ), חטיבה 2 (חול), 122–21; "מפעל זכרון לחנה שנס בקיסריה", דבר, 18 בינואר 1946, עמ' 1; "מפעל לזכר חנה שנס", דבר, 21 באפריל 1946; וללא שם מחבר וללא

- 19) כותרת, דבר, 19 במארס 1946, עמ' 2; [ללא שם מחבר וללא כותרת], דבר, 20 במארס 1946, עמ' 1; מכתב מושל מחוז לוד אל מזכיר קיבוץ גבעת ברנר, 26 במארס 1946, אג"ב, 16-12/ח; "יד לאנצו סרני - הצנחן השליח", הארץ, 3 באפריל 1946, עמ' 1; [ללא שם מחבר וללא כותרת], דבר, 3 באפריל 1946, עמ' 1.
- 20) ראו: "חומר על הקמת בית סרני על פי יומני גבעת ברנר", אג"ב, (3), 24-12/ח11.
- 21) על מעורבותו של בן-אשר ועל העניין כולו ראו בספרו החשוב של יחיעם ויץ, האיש שנרצח פעמיים: חייו, משפטו ומותו של ד"ר ישראל קסטנר, ירושלים 1995, עמ' 187.
- 22) "מכתב מאיטליה", דבר, 1 בדצמבר 1945, עמ' 1.
- 23) על השפעת האליטות ראו: משה ליסק, "האליטות במעבר מיישוב למדינה", בתוך ורדה פילובסקי (עורכת), המעבר מיישוב למדינה 1947-1949: רציפות ותמורות, חיפה 1990, עמ' 337-345. על היחס לשארית הפליטה בארץ ראו: חנה יבלונקה, אחים זרים: ניצולי השואה במדינת ישראל, 1948-1952, ירושלים תשנ"ד; תידור-באומל, קיבוץ בוכנוואלד, תל אביב וקיבוץ לוחמי הגטאות תשנ"ד.
- 24) "האסון במעגן", העולם הזה, 5 באוגוסט 1954, עמ' 2.
- 25) "דממת מוות בקיבוץ מעגן", מעריב, 30 ביולי 1954, עמ' 1; ישיבת מזכירות הקיבוץ הארצי, 30 ביולי 1954, ארכיון הקיבוץ הארצי, 6-5 (א-ה); יומן כיס של דוד בן-גוריון, 30 ביולי 1954, ארכיון המרכז למורשת בן-גוריון, שדה בוקר (אב"ג) והציונות; ריאיון טלפוני של המחברת עם עדה סרני, 19 בספטמבר 1993; [ללא שם מחבר וללא כותרת], על המשמר, 26 באוגוסט 1954.
- 26) ישיבת מזכירות מפא"י, 13 באוגוסט 1954, ארכיון תנועת העבודה, 24/54.
- 27) שם; באומל, קיבוץ בוכנוואלד, עמ' 149-160.
- 28) א' אביג' אל משה שרת, 26 בספטמבר 1954, ארכיון המדינה (אח"מ), 35436/1437; יואל פלגי אל טדי קולק, 20 בספטמבר 1954, אח"מ, 35436/1437; חוזר י' לרנר בשם הוועדה היוזמה מ"נצר", 14 בספטמבר 1954, ארכיון נצר סרני, 5ק. ראו גם: ויץ, האיש שנרצח פעמיים, עמ' 188.
- 29) מזכיר הוועד הציבורי להנצחת זכרו של חיים אנצו סרני אל ח' בן-מנחם, מנהל משרד הדואר, 5 באוקטובר 1954, אח"מ, 35436/1437; בן-מנחם אל ראש הממשלה, 11 באוקטובר 1954, שם.
- 30) תוכן ההצהרה על החלפת שם הקיבוץ, ארכיון נצר סרני, 5ק; "חוק נצר-סרני תשט"ו-1954", דברי הכנסת, ו, עמ' 325; ב' אשל, ועדת השמות הממשלתית, אל ש' כהנא, מזכיר ראש הממשלה, 31 באוקטובר 1954, אח"מ, 35436/1437.
- 31) נתן אלתרמן, "הטור השביעי". השיר שמור בארכיון נצר סרני, 4/ק4. השיר פורסם בנובמבר 1954.
- 32) בעניין זה ראו גם את הדיון בנושא שנערך בכנסת, ישיבת הכנסת ב-3 בינואר 1955, דברי הכנסת, כרך יז, עמ' 474-483, וכן ב-13 ביוני 1955, ט, עמ' 1872.
- 33) ראש הוועדה באותה העת היה חבר הכנסת נחום חת ממפלגת הציונים הכלליים.
- 34) הודעת יושב ראש ועדת הפנים בעניין חוק נצר סרני, דברי הכנסת, ט, עמ' 1872.
- 35) פנקס המדריך, ארגון בני עקיבא בארץ ישראל, ההנהלה הארצית - מחלקת ההדרכה, כג (חשוון-כסלו תש"ז), ארכיון הציונות הדתית, אוניברסיטת בר-אילן (אצ"ד), תיק 330.
- 36) התנועה הכללית של הנוער הלומד החלוצי בארץ ישראל, מחלקת הדרכה, קיץ תש"ז, ד 20-43 ז.
- 37) פנקס המדריך, יז (טבת-שבט תש"ח), אצ"ד, תיק 327.
- 38) חיים בן-אשר, "דיוקנו של אנצו סרני", שדמות למדריך, מחלקת הנוער של איחוד הקבוצות והקיבוצים, 15 (ינואר 1965), עמ' 41-47.
- 39) "הצנחן צבי בן-יעקב", דפים: ידיעות המחלקה לעליית ילדים ונוער, 1-2 (ינואר 1955), עמ' 34-35; מולדת: שנתון לנוער ולעם, הקרן הקיימת - מחלקת הנוער, שנת הרצ"ל (כך במקור) תשט"ו (1954-55), עמ' 179.
- 40) משה שמיר, במו ידיו: פרקי אליק, מרחביה 1951.
- 41) התנועה המאוחדת הוקמה ב-1946 על ידי איחוד של הפלג הפורש מהמחנות העולים עם גורדוניה-המכבי הצעיר. האידאולוגיה שלה הייתה סוציאלי-דמוקרטית וציונית מעשית עם זיקה לתורתו של א"ד גורדון, והיא ירשה מגורדוניה-המכבי הצעיר את רעיון הקבוצה הקטנה של חבר הקבוצות דאז. תנועה זו נועדה לאחד

- את כל הנוער החלוצי תחת קורת הגג של ההסתדרות הכללית של העובדים. בשנת 1954 היא התאחדה עם תנועת הבונים העולמית. ראו: מרדכי נאור, "התנועה המאוחדת", בתוך הנ"ל (עורך), תנועות הנוער 1920-1960: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, ירושלים 1989, עמ' 92-104; יובל דרוו, תנועות הנוער: אתמול-היום-מחר, חיפה תשל"ט.
- (41) בעקבות חקיקת חוק החינוך הממלכתי ב-1953. ראו: טלי תדמור-שמעוני, שיעור מולדת: חינוך לאומי וכינון מדינה 1954-1966, קריית שדה בוקר תש"ע, עמ' 1-2.
- (42) בנימין אחיה ומשה הרפז, תולדות עם ישראל: תקומת ישראל – מכמיהת הדרורות לצינון ועד הגשמת חזון הצינונות ותקומת מדינת ישראל, ספר לימוד בדברי הימים לשנת הלימודים השמינית בהתאם לתכנית הלימודים החדשה, תל אביב 1959; ברוך אביב ונתן פרסקי, תולדות ישראל, חלק שישי: מראשית התנועה הלאומית במאה התשע עשרה עד תקומת מדינת ישראל ומבצע סיני (מהדורה מחודשת ומתאמת לתכנית הלימודים החדשה), תל אביב 1960.
- (43) זרבל גלעד (עורך), מגן כסתר: מפעולות המחתרת הארץ ישראלית במלחמת העולם השנייה – עדויות תעודות ועלילות, ירושלים תש"ח, עמ' טו.
- (44) ב-18 במאי 1941 נשלחו 23 לוחמי פלמ"ח עם קצין בריטי כדי לחבל בבתי היוקוק בטריפולי שבלבנון. החוליה נעלמה לאחר היציאה לפעולה. משרד החקירות בחיפה שימש יחידה מיוחדת של מתנדבים יהודים דוברי גרמנית בתוך הצבא הבריטי שביצעה פעולות חבלה וקומנדו נגד כוחות מדינות הציר בצפון אפריקה במהלך מלחמת העולם השנייה.
- (45) יגאל אלון (הקדמה), חיים גורי (דברים מלוים) פלמ"ח: אלבום, בעריכת יוסקה רבינוביץ ואראלה הורביץ, תל אביב תשי"ט.
- (46) פרטיכל מיישיבה אשר התקיימה ביום 23 ביוני 1959 בוועד הפועל של ההסתדרות בקשר עם הוצאת קובץ לזכר אנצו סרני, אג"ב, 12/15-2.
- (47) משה נתן, "האציל שהפך לצנחן", במחנה, 14 ביולי 1954, עמ' 21; ריאיון טלפוני עם רות בונדי, 13 בינואר 2000.
- (48) בונדי, השליח, עמ' 383; שיחה טלפונית עם בתיה מישור, הוצאת עם עובד, 13 בינואר 2000.
- (49) Ruth Bondy, *The Emissary: The Life of Enzo Sereni*, Boston 1977
- (50) 6 בספטמבר 1977, Kirkus Review: Ruth Bondi, *The Emissary: The Life of Enzo Sereni*
- (51) ש.ס.
- (52) אנדה עמיר, אושרו של אדם: מחזות ומערכונים, תל אביב תשל"ח.
- (53) עמיר, כזה היה מעודו: עשר זעירות דרמטיות (על חיים אנצו סרני 1905-1944), תל אביב תשכ"א.
- (54) מכתב ב"צ אשל לקבוצת מושב "במאבק", 7 בינואר 1955, ארכיון אלוני אבא, תיקי אבא ברדיצ'ב. מכתב ז' קלינגר בשם הוועדה להנצחת אבא ברדיצ'ב אל ראש הממשלה ושר החוץ משה שרת, 4 באפריל 1955, אה"מ, 1436/5436.
- (55) מכתב זיוה שביטלובסקי, ע' סגן ראש העיר בגבעתיים אל המחברת, 20 בספטמבר 1993. מכתב הניח שמיר, מנהלת מדור ארכיון היסטורי ברעננה אל המחברת, 21 בספטמבר 1993; כך גם בנתניה ובערים אחרות. מכתב מירה אסף, מנהלת ארכיון נתניה אל המחברת, 8 בספטמבר 1993; מכתב עובדיה שלמה, מנכ"ל עיריית קריית ביאליק אל המחברת, 14 בספטמבר 1993.
- (56) מכתב ד"ר דוד א' פרנקל, היועץ המשפטי ומרכז ועדת השמות של עיריית באר שבע אל המחברת, 14 בספטמבר 1993; מכתב דידי מור, מזכיר העיר בהרצליה אל המחברת, 22 בספטמבר 1993; מכתב זהר אלופי, מנהלת ארכיון העיר חיפה אל המחברת, 11 בספטמבר 1993; מכתב אילנה בכר, יו"ר ועדת השמות בעיריית כפר סבא אל המחברת, 26 בספטמבר 1993; מכתב עיריית קודיש, הממונה בפועל על ההסברה, עיריית ירושלים אל המחברת, 20 בספטמבר 1993.
- (57) שיחה המחברת עם מרים נאמן, קיבוץ שדות ים, 26 באוגוסט 1993.
- (58) רחבעם עמיר (1916-2013) היה אחד הצנחנים במבצע. אחר כך היה איש משרד החוץ ושגריר ישראל בתאילנד.
- (59) שיחה המחברת עם יונה רוזן, קיבוץ מעגן, 14 בספטמבר 1993.

- (60) גיל מייזל, "חנה סנש וזויה קוסמודמינסקה", משמר, 17 בינואר 1947, עמ' 5.
- (61) Judith Tydor Baumel, "Founding Myths and Heroic Icons: Reflections on the Funerals of Theodor Herzl and Hannah Szenes," *Women's Studies International Forum*, vol. 25, no. 6 (2002), pp. 679–695
- (62) שולמית לסקוב, טרומפלדור: סיפור חייו, חיפה 1972; נקדימון רוגל, תל חי: חזית ללא עורף, תל אביב 1979
Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago and London 1995
- (63) ראו: דוד פדהצור, "משפט סנש", דבר, 11 בנובמבר 1994.